

ПИТАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Роман Сольчаник (Німеччина, Мюнхен)

Україна, Білорусь і Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація і боротьба за національне виживання *

Культурне життя

Культурна політика в Україні, Білорусі та Молдові, як і в інших національних республіках, визначалася намаганням офіційних кіл колишнього СРСР створити єдиний «радянський народ». Втім, національна політика щодо двох слов'янських республік мала й свої особливості. Виходячи з мовної близькості, а також з того факту, що протягом тривалого часу значна частина українських і білоруських земель входила до складу Росії, партійні ідеологи висунули теорію про особливий характер взаємин українців та білорусів з росіянами, про історичний зв'язок між ними, що найчастіше трактувався як «непопушна єдність». Формуванню цієї теорії сприяв такий принциповий за значенням фактор, як особливості історичного розвитку національної самосвідомості росіян,— і не в останню чергу те, що в Росії складання імперії випередило формування російської нації. Цим, власне, й пояснюється, чому саме для багатьох росіян і лівої, і правої політичної орієнтації так важко провести межу між «нами» та «ними», коли йдеться про українців та білорусів¹.

Гадаємо, буде корисним розглянути ці російсько-українсько-білоруські зв'язки у контексті радянської національної політики кількох останніх десятиліть. Адже слов'янський блок, побудований на мовній та історичній близькості, як реальній, так і вигаданій, виступав свого роду ядром чи основою для утворення єдиного «радянського народу»². З точки зору творців радянської політики такий підхід до національного питання мав певні достоїнства, особливо з огляду на відчутний етнодемографічний та ідеологічний виклик з боку радянського мусульманського півдня; інструментами його здійснення були мова та історична пам'ять.

Як уже відзначалося вище, етнолінгвістичні процеси в Україні та Білорусі призвели до значного порушення мовної гомогенності в обох цих республіках, що у більших чи менших масштабах сталося й в інших національних республіках. Початок цим процесам був покладений свідомими зусиллями, спрямованими на те, щоб зробити російську мову «другою рідною мовою» на всій території СРСР (це диктувалося не лише практичною потребою в *lingua franca* ** у багатонаціональній державі, а й суто ідеологічними міркуваннями). У недалекому минулому в радянській літературі не бракувало прикладів на користь

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1992.— № 7—8.

¹ Докладний виклад цього питання див.: Szporluk R. The Ukraine and Russia // The Last Empire: Nationality and the Soviet Future / Ed. by R. Conquest.— Stanford, 1986.— P. 151—182.

² Див.: Solchanyk R. Molding «the Soviet People»: The Role of Ukraine and Belorussia // Journal of Ukrainian Studies.—1983.— Vol. 8.— N 1.— P. 3—18.

** *Lingua franca* (італ.)—говірка, якою користуються на сході Середземномор'я; включає елементи грецької, романських й східних мов. Тут: універсальна мова (прим. перекл.).

того, що російська мова «зміцнює єдність радянської культури» або ж «значно прискорює процес злиття націй». Усі вони свідчать про те, що російська мова в національних республіках мала виконувати політичні функції³. Вплив радянської мовної політики давав про себе знати у школах і вузах, пресі й книговидавничій практиці, театрах і кіно, у щоденній роботі партійної та державної бюрократії. В Україні вона навіть призвела до появи нової «мови» у середовищі тієї частини міського й сільського населення, яке прагнуло поліпшити свій соціальний статус, переходячи з української мови на російську. Результат цього — так званий суржик — є спотвореною формою обох цих мов.

Тривога за долю української мови чітко виявилася під час дискусій навколо хрущовської шкільної реформи 1958—1959 рр., в якій справедливо вбачали серйозну загрозу для національної мови, яку вона позбавляла статусу обов'язкового для вивчення предмета. У 1960-х роках питання національної мови були порушені інтелігенцією, натхненною мовчазною підтримкою Шелеста і його однодумців серед партійної бюрократії. Існував навіть план українізації системи вищої освіти в Україні. Арешти серед української інтелігенції та усунення Шелеста на початку 1972 р. поклали початок тому, що можна назвати українським застоєм. Щербицький і його секретар з питань ідеології вчинили погром національної культури, під час якого потерпіли й поборники української мови. Інформатори українського самвидаву повідомляли про прийняте на найвищому рівні рішення поступово перетворити наукову періодику у російськомовні видання. Якщо раніше на з'їздах Спілки письменників України лунала критика на адресу офіційних кіл з приводу їх мовної політики, то на з'їзді, що відбувся у 1976 р., навколо цього питання панувало промовисте мовчання. І хоч інколи окремі представники інтелігенції, як, наприклад, Олесь Гончар, виступали на захист української мови, 1970-ті роки були в цьому відношенні тільки блідою подобою попереднього десятиріччя. Наприкінці 1978 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про поліпшення викладання російської мови у неросійських школах, а в 1979 р., через чотири роки після першої, відбулася друга загальносоюзна конференція з цього питання. В УРСР серед інших заходів в усіх школах з українською мовою навчання викладання російської тепер починалося з першого класу. Наприкінці 1982 р. Юрій Андропов поставив на порядок денний питання про злиття націй. У 1983 р. Політбюро ЦК КПРС розглянуло додаткові заходи щодо поліпшення вивчення та викладання російської мови в радянських школах, які дістали відображення у відповідних партійних і урядових постановах.

Якими ж були результати цієї політики? Якщо в середині 1960-х років частка школярів УРСР, які навчалися українською мовою, становила 62% (що й тоді було значно менше від частки українців у загальній кількості населення республіки), то в 1987 р. цей показник упав до 50,5%. У тому ж 1987 р. викладанням російською мовою було охоплено 48,7% школярів, тимчасом як двома десятиріччями раніше — 37,2%. У Києві лише близько 23% дітей навчалися українською мовою — при тому, що згідно з даними перепису 1979 р. 68,7% жителів столиці були українцями, а 52,8% вважали українську своєю рідною мовою. Тільки 34 з 274 київських шкіл були україномовними закладами. У 24 обласних центрах (включаючи Київ) з 25 російськомовні школи становили 72% загальної кількості шкіл; решта була українськими чи змішаними українсько-російськими. Коли ж узяти до уваги те, що змішані школи фактично були такими лише на папері, а на практиці викладання в них велося російською мовою, то частка російськомовних шкіл у цих 24 обласних центрах зростає до 84%, а

³ Див.: Solchanyk R. Russian Language and Soviet Politics / Soviet Studies.—1982.— Vol. 34.— N 1.— P. 23—42.

шкіл з українською мовою навчання — відповідно зменшується до 16%. У 1988 р., за даними секретаря ЦК КПУ з питань ідеології, 50,6% школярів республіки навчалися російською мовою, тоді як частка учнів україномовних шкіл зменшилася майже наполовину⁴.

У Білорусі склалася ще загрозливіша, на думку місцевого населення, ситуація. Тут у середині 1960-х років тільки 51,6% школярів навчалися білоруською мовою, тимчасом як білоруси становили близько 81% населення республіки. Протягом наступного десятиріччя відбулися дальші зрушення на користь російської мови, якою у 1972/1973 навчальному році навчалися 51,4% школярів. Однак у містах республіки російською мовою навчалися 97,6% школярів, тобто практично всі міські школи в БРСР були російськомовними. Слід підкреслити, що це мало місце тоді, коли білоруське населення республіки активно переселялося до міст. У 1979 р. міністр освіти Білорусі відзначив дальше поширення російськомовного викладання, яке на той час охоплювало 61% школярів. Того ж року один визначний російський лінгвіст запевняв членів Академії наук СРСР, що у Мінську взагалі відсутнє викладання білоруською мовою. А на початку 1989 р. 77,7% школярів Білорусі навчалися російською мовою і лише 20,6% — білоруською⁵.

У середині 1960-х років 66% школярів Молдови навчалися молдавською мовою; ця цифра була вищою від відповідних цифр в Україні та Білорусі і практично дорівнювала частці молдаван у загальній кількості населення республіки. На початок 1989 р. даний показник зменшився до 59,5%; у кишинівських школах він був навіть нижчим — 34,3%. Аналогічна ситуація склалася на той час і в дошкільних закладах: 52,6% дітей відвідувало дитсадки з молдавською мовою виховання⁶.

У видавничій сфері спостерігалася картина, подібна тій, що мала місце в галузі освіти. Так, за період з 1960 по 1982 рік частка газет, що друкувалися мовами корінних національностей, скоротилася в Україні, Білорусі та Молдові більше, ніж у будь-якій іншій з національних республік. У 1987 р. частка книжок та брошур, виданих національною мовою, становила: в Україні — 22,1%, Білорусі — 12,5% і Молдові — 35,3% всього їх тиражу. Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років Білорусь за кількістю виданих мовою корінної національності на душу населення книжок і брошур опинилася на останньому місці серед національних республік. Більше того, вона була єдиною радянською республікою, де у 1982 р. загальний випуск книжок мовою корінної національності був меншим, ніж у 1940 р. В Україні між 1969 і 1980 роками частка наукової періодики, що друкувалася Академією наук російською мовою, зросла з 19% до 76,2%; відповідно зменшилася частка україномовної періодики. У 1989 р. тільки 8 із 49 академічних журналів, або 16,3%, друкувалися українською мовою. Тиражі періодичних видань, що виходили національними мо-

⁴ Solchanyk R. Language Politics in the Ukraine // Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future / Ed. by I. T. Kreinler. — Berlin, 1985. — P. 77—78; Літ. Україна. — 1987. — 9 квіт.; 9 лип.; Рад. Україна. — 1988. — 9 квіт.

⁵ Дешериев Ю. Д. Развитие общественных функций литературных языков. — М., 1976. — С. 94—95; Ханазаров К. Х. Решение национально-языковой проблемы в СССР. — М., 1982. — С. 174; Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР: Материалы Всесоюзной научно-теоретической конференции «Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР». 22—24 мая 1979 г., г. Ташкент. — М., 1981. — С. 115; О дальнейшем развитии исследований по проблемам функционирования и изучения русского языка, преподавания русской литературы в союзных и автономных республиках, автономных областях и округах СССР // Вестн. Академии наук СССР. — 1979. — № 5. — С. 10; Настауніцкая газета. — 1989. — 8 красав.

⁶ Дешериев Ю. Д. Указ. соч. — С. 283; Сов. Молдавия. — 1989. — 12 янв.

Таблиця 4. Частка газет, що друкувалися мовами корінних національностей, у порівнянні з національним складом населення (у%)*

Республіка	Випуск газет національними мовами		Частка корінного населення	
	1960	1982	1959	1979
Україна	72,5	66,1	76,8	73,6
Білорусь	52,2	32,4	81,1	79,3
Молдова	57,3	55,1	65,4	63,9

* Джерело інформації: Sheehy A. *Belorussian Scholar Upholds Importance of Nationhood and National Languages* // *Radio Liberty Research Bulletin*, RL 204/84 (23 May 1984).

вами, скоротилися через обмеження, накладені у 1975 р. на всі неросійські видання в СРСР⁷.

Однак, якими б не були наслідки мовної політики в СРСР, більш серйозну загрозу для національної самосвідомості неросійських народів являв собою наступ на їх історичну пам'ять. Як уже відзначалося вище, це питання було особливо важливим для українців та білорусів. Доречно нагадати, що одне з головних звинувачень, пред'явлених Шелесту в 1973 р., полягало в тому, що він нібито прагнув прикрасити дорадянське минуле України. Після усунення Шелеста почалася масштабна кампанія по викорененню «ідеалізації минулого» та «однобічного зображення історичних осіб і подій» в українській літературі й науці. Було припинено вихід ряду неперіодичних історичних видань, цілу низку книг вилучено з бібліотек, наукові заклади «реорганізовано» із звільненням неугодовних. Одночасно докладалося чимало зусиль до того, щоб усіляко підкреслити роль російської мови й російського народу в історичному розвитку українців та білорусів. В Україні святкування 325-ї річниці «возз'єднання» з Росією (1979 р.) і 1500-річчя Києва (1982 р.) набули значення найвизначніших культурних подій. Вони пройшли під гаслами «віковичної єдності» з російським народом та спільності походження українців, білорусів і росіян від «єдиної давньоруської народності», що мала власну мову й державу.

Думка про те, що росіяни, українці та білоруси зв'язані особливими історичними узами, активно пропагувалася й під час офіційного святкування 1000-ліття християнства на Русі влітку 1988 р. Щоправда, водночас офіційні кола й Російська православна церква дали ясно зрозуміти, що на цьому святі немає місця для українців та білорусів. Головні святкові церемонії відбулися не в Києві, а в Москві, і проходили вони з акцентом на російське християнство та його роль у розвитку російської культури та Російської держави⁸. Це, в свою чергу, викликало негативну реакцію з боку українців, які організували неофіційні святкування 1000-ліття хрещення Русі і висловили своє незадоволення в пресі⁹.

⁷ Народное хозяйство СССР в 1987 г.— М., 1988.— С. 536; Sheehy A. *Belorussian Scholar Upholds Importance of Nationhood and National Languages*; Solchanyuk R. *Language Politics in the Ukraine*.— P. 89; Szporluk R. *The Press and Soviet Nationalities: The Party Resolution of 1975 and its Implementation* // *Nationalities Papers*.— 1986.— Vol. 14.— N 1—2.— P. 47—64; Вісн. Академії наук Української РСР.— 1989.— № 6.— С. 11.

⁸ Див.: Nahaylo B. *Moscow Manipulates the Millennium* // *American Spectator*.— 1988.— March.— P. 16—18.

⁹ Інформацію про неофіційні урочистості з приводу 1000-ліття хрещення Русі, що відбулися в Україні— Києві, Харкові, а також у селі Зарваниця, де на чолі з духовенством зібралися прихильники нелегальної Української католицької (уніатської) церкви, див. у повідомленнях «Ukrainian Weekly» від червня до грудня 1988 р. Див.

Хоч певні ознаки пом'якшення в культурній політиці намітилися в Україні після 1979 р., однак серйозні зрушення в цьому напрямі відбулися лише в епоху горбачовської «гласності» й «перебудови». Це насамперед знайшло відображення в численних критичних виступах письменників та інших представників інтелігенції з приводу ситуації, що склалася навколо національних мов. Впродовж літа — осені 1986 р. літературно-художні й культурознавчі видання в Україні та Білорусі приділяли цьому питанню дедалі більше уваги. Було висунуто вимоги перегляду існуючого законодавства з питань народної освіти, українізації та білорусізації всієї освітньо-виховної системи — від дитсадків до університетів, конституційних гарантій для національних мов, подібних до тих, що існували в республіках Закавказзя.

У грудні 1986 р. група білоруських діячів культури звернулася до Горбачова з листом, у якому йшлося про загрозу самому існуванню білоруської мови і пропонувався ряд заходів, що мали цій небезпеці запобігти. У червні 1987 р. з Білорусі на адресу Горбачова та редакції газети «Правда» було направлено нове звернення, під яким стояло 134 підписи. Ряд визначних російських письменників публічно висловився на підтримку вимог своїх українських та білоруських колег, а росіяни в Україні створили групу підтримки української мови та культури.

Виступи за проведення мовної реформи в Молдові і, головне, — заміну кириличної абетки латинською привели спочатку до появи у 1987 р. двох партійно-урядових постанов про поліпшення вивчення молдавської і російської мов у республіці. Наступного року бюро ЦК компартії Молдови прийняло постанову, в якій йшлося про заходи, спрямовані на поглиблене вивчення історії та на розвиток молдавської мови, а Президія Верховної Ради Молдови сформувала спеціальну незалежну комісію для її реалізації. Було також зроблено кроки назустріч культурно-мовним вимогам тюркомовних гагаузів і болгарської меншини. Тут слід, зокрема, відзначити появу додатку до партійно-урядової газети «Советская Молдавия» обома цими мовами¹⁰. І хоч у Києві та Мінську не було прийнято документів, аналогічних молдавським, у серпні 1987 р. Центральний Комітет компартії України схвалив резолюцію з національного питання, в якій приділялася значна увага мовній ситуації в республіці і намічалися заходи щодо її поліпшення. Майже одночасно з цим у Білорусі секретар ЦК з питань ідеології зустрівся з письменниками і окреслив невідкладні заходи, що їх намічалось вжити для поліпшення викладання й вивчення білоруської мови у школах республіки.

Літератори всіх трьох республік постійно зверталися до проблем національних мов на сторінках видань своїх Спілок письменників, наголошуючи на необхідності надання цим мовам державного статусу, а в Молдові — й відновлення латинського шрифту. У 1988—1989 рр. під тиском суспільної думки правлячі кола всіх трьох республік були змушені піти на поступки. У травні 1988 р. на пленумі ЦК компартії Білорусі її керівник Соколов зачитав рішення Бюро ЦК про поліпшення вивчення білоруської мови й літератури у школах, технікумах та вищих навчальних закладах. У вересні того ж року Бюро ЦК схвалило довгострокову програму підвищення ролі білоруської мови

також: Naha ylo B. Ukrainians Object to Moscow Patriarchate's Depiction of Millennium Jubilee as Solely «Russian» Affair // Radio Liberty Research Bulletin, RL 476/88 (12 October 1988).

¹⁰ Див.: Sheehy A. Moldavians Gain Some Language Concessions // Radio Liberty Research Bulletin, RL 353/87 (23 August 1987); Сов. Молдавия.— 1988.— 8, 14 июля; Sheehy A. Cultural Concessions but No Autonomy for Gagauz // Radio Liberty Research Bulletin, RL 456/87 (12 November 1987); Сов. Молдавия.— 1988.— 7, 30 июля.

в освітніх закладах і популяризації білоруської культурної спадщини.

В Україні у листопаді 1988 р. дві комісії Верховної Ради, спираючись на звернення громадян, вирішили звернутися до Президії Верховної Ради з питанням про внесення до Конституції республіки поправки, що надавала б українській мові статусу державної. Через два місяці Центральний комітет компартії України прийняв постанову з національного питання, майже цілком присвячену мовним проблемам, а незабаром, у лютому 1989 р., було оголошено, що Верховною Радою УРСР сформовано робочу групу для підготовки проекту поправки до республіканської конституції, а також проекту закону про мови. У лютому 1989 р. в Україні, а у червні 1989 р. в Білорусі пройшли установчі з'їзди масових організацій, створених на підтримку національних мов,— Товариства української мови ім. Тараса Шевченка і Товариства білоруської мови¹¹. Законопроект про мови в УРСР, згідно з яким за українською мовою закріплювався статус державної, був надрукований у вересні і після двомісячного загально-республіканського обговорення прийнятий без істотних змін, набравши чинності закону. У Білорусі комісія Верховної Ради для підготовки мовного законодавства була сформована тільки в серпні, і в жовтні проекти ще не були підготовлені¹².

Події в Молдові розгорнулися дещо інакше. Незважаючи на те, що спочатку офіційні кола пішли на певні поступки поборникам молдавської мови, у грудні 1988 р. Центральний комітет компартії Молдови виступив з велемовними тезами, у яких відхилялися три їхні головні вимоги — надання цій мові державного статусу, визнання ідентичності молдавської та румунської мов, перехід на латинську абетку. Однак під впливом масових протестів і демонстрацій партійне керівництво змушене було відступити, й офіційна позиція докорінно змінилася. 30 грудня було оголошено, що міжвідомча комісія виступила з такими пропозиціями: надати молдавській мові статус державної, підготувати мовне законодавство, перейти на латинську абетку¹³. На початку 1989 р. Кишинів став свідком масових демонстрацій на підтримку такого вирішення мовної проблеми. Нова їх хвиля прийшла на кінець березня, коли перші проекти законів були опубліковані для обговорення. Однак наприкінці літа російськомовне населення, незадоволене опублікованим у травні проектом закону про перехід на латинську абетку, організувало страйки протесту, намагаючись вплинути на хід голосування у Верховній Раді республіки. У відповідь прихильники запропонованих законопроектів провели свої маніфестації. Втім, у кінцевому підсумку, згадані законопроекти й поправки до конституції були прийняті¹⁴.

Новим явищем (а, власне, поверненням до суспільної практики 1920-х — початку 1930-х рр.) стала посилена увага до мовно-культурних потреб національних меншин на всій території СРСР, що знайшла відображення у платформі КПРС з національного питання, ухваленій на вересневому (1989 р.) пленумі ЦК. В Україні й Білорусі одними з перших утворили свої суспільно-культурні товариства представники польської та єврейської меншин. На середину 1989 р. в Україні

¹¹ Детальніше про питання мови в Україні та Білорусі у 1987—1989 рр. див.: Radio Liberty Research Bulletin (1987—1988); Radio Liberty: Report on the USSR.—1989.—Vol. 1.

¹² Див.: Рад. Україна.—1989.—5 верес.; 3 листоп.; Сов. Белоруссия.—1989.—4 авг.; 18, 19 окт.

¹³ Eyal J. Soviet Moldavia: History Catches Up and a «Separate Language» Disappears // Radio Liberty: Report on the USSR.—Vol. 1.—N 8 (24 February 1989).—P. 25—29.

¹⁴ Socor V. Politics of the Language Question Heating Up in Soviet Moldavia // Radio Liberty: Report on the USSR.—Vol. 1.—N 36 (8 September 1989).—P. 33—36; Idem. Moldavian Proclaimed Official Language in the Moldavian SSR // Radio Liberty: Report on the USSR.—Vol. 1.—N 38 (22 September 1989).—P. 13—15.

налічувалося вже близько тридцяти таких організацій. Водночас українці Москви, Ленінграда та Риги створили свої товариства з метою збереження національних традицій. Не пройшли повз увагу громадськості й поступки, зроблені в питанні про мову гагаузам та болгарам у Молдові. Аналогічні кроки були зроблені в Україні — зокрема, щодо кримських татар. Угорська, молдавська й польська меншини мали в республіці понад 160 своїх національних шкіл; крім того, було сформовано близько 500 факультативних груп для вивчення мов інших національних меншин¹⁵.

Національно-культурні права меншин в Україні були повністю визнані новоствореним Народним рухом України за перебудову. На його установчому з'їзді у вересні 1989 р. були прийняті спеціальні резолюції з цього питання, адресовані «всім неукраїнцям в Україні» і «російському населенню України». Окрема резолюція «Проти антисемітизму» визнавала за євреями всі громадянські і релігійні права, право викладати і вивчати ідиш та давньоєврейську мову, відкривати свої товариства й школи, науково-дослідні установи для вивчення єврейської історії та культури, театри, видавництва, синагоги¹⁶.

Значного прогресу було досягнуто на шляху правдивого зображення історичних подій та осіб, чому значною мірою сприяли критичні настрої серед російської інтелігенції, спричинені новою хвилею суспільного інтересу до постаті Сталіна. Слід, однак, підкреслити, що гласність в історичній науці України, Білорусі, Молдові на час написання цієї статті ще не досягла тих масштабів, які вона мала в Москві, Ленінграді (нині — Санкт-Петербург), прибалтійських республіках. Однак у пресі було порушено таке болюче питання, як «перегини» під час проведення колективізації та розкуркулювання; голод 1932—1933 рр. на Україні дедалі частіше характеризувався як «штучний». Наприкінці 1987 р. навіть Щербицький згадав про «серйозні продовольчі труднощі кінця 1932 — початку 1933 і голод у ряді сільськогосподарських районів»¹⁷. У Білорусі відкриття навесні 1988 р. масових поховань сотень тисяч жертв сталінських катів у Куропатах (неподалік від Мінська) сколихнуло громадську думку. Настійні вимоги розкрити реальні масштаби матеріальних та духовних втрат, завданих сталінізмом, переросли в масові демонстрації та відкритий конфлікт між білоруською інтелігенцією і партією¹⁸. Діячі культури Молдови також наполягали на необхідності більш глибокого й чесного висвітлення періоду сталінізму — зокрема, питання про депортацію місцевого населення після 1940 р. В Україні вийшли друком статті, присвячені таким визначним і неоднозначним постатям, як Володимир Винниченко, Микола Хвильовий і Михайло Грушевський, які раніше ігнорувалися або ж піддавалися нищівній критиці; все частіше друкувалися їх праці. Однак слід підкреслити, що заповнення «білих плям» національної історії було нелегкою справою, особливо в перші роки гласності. Так, у 1986 р. збірка нарисів з історії Білорусі від найдавніших часів до середини XIX ст. була у найбрутальніший спосіб розкритикована на сторінках «Коммуниста Белоруссии» за низку «ідеологічних хиб». Авторів звинувачували у «заперечуванні спільного походження білоруського й російського народів» і намаганні довести, що «возз'єднання Білорусії з Російською державою було історично невиправданим і не мало прогресивного характеру». На думку рецен-

¹⁵ Вісті з України.— 1989.— № 34; Известия.— 1989.— 7 окт.

¹⁶ Літ. Україна.—1989.— 5 жовт. Переклад резолюції «Проти антисемітизму» англійською мовою див.: Ukrainian Weekly.— 1989.— 29 October.

¹⁷ Рад. Україна.— 1987.— 26 груд.

¹⁸ Див.: Mihalisko K. Mass Grave of Stalin's Victims Discovered in Minsk // Radio Liberty Research Bulletin, RL 288/88 (26 June 1988); Idem. The Archeology of Stalinist Genocide in Belorussia // Radio Liberty Research Bulletin, RL 452/88 (3 October 1988).

зента, акцентуючи увагу на «деспотизмі царя Миколи I і русифікації», автори забули про «прогресивні сили Росії та їх вплив на розвиток вільної думки і культури в Білорусії»¹⁹. Більше того, якщо в Москві без будь-яких істотних перешкод масовими тиражами друкувалися праці істориків-монархістів (наприклад, Карамзіна), то в Києві як партійна верхівка, так і офіційні історики були сповнені рішучості не допустити реабілітації Михайла Грушевського — соціаліста за переконаннями і дійсного члена Академії наук СРСР, всесвітньо визнаного творця сучасної української історіографії. На зустрічі українських істориків у Києві на початку 1988 р. один з її учасників різко критикував спробу реабілітувати Грушевського, маючи передусім на увазі рішення передати в загальне користування його праці, які раніше знаходилися в спецфонді Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Критичну статтю з приводу спроб реабілітувати українського історика опублікувала партійно-урядова газета «Радянська Україна»; вона була високо оцінена Щербицьким на пленумі ЦК КПУ²⁰.

(Далі буде)

---

¹⁹ Залесский А. Не в ладах с фактами истории // Коммунист Белоруссии.— 1986.— № 5.— С. 91—94.

²⁰ Див.: Рад. Україна.— 1988.— 3 берез.; Історична наука і сучасність: Матеріали «круглого столу» // Укр. іст. журн.— 1988.— № 8.— С. 35; Рад. Україна.— 1988.— 27 серп.; 11 жовт.